

postojeću mrežu diskursa. Premda to autorici nije bio cilj, iz njezinih meritornih i nadahnutih analiza novijeg opusa Irene Vrkljan (*Soba, kuhinja, vlak*), Slavenke Drakulić (*Tijelo: modus komunikacije*), Dubravke Ugrešić (*Pisanje u egzilu/azilu*) i Daše Drndić (*Smrt pojedinca/pobjeda povijesti*) moguće je iščitati neke zajedničke odlike ovih četiriju rukopisa: destruiranje ideje koherentnoga žanra, iskliznuće autobiografskog u druge literarne kodove, narativiziranje stanja subjekta u egzilu, distanciranje od nacionalnih naracija ne samo narativnim i esejističkim dionicama literarnih djela već i eksplicitnim kritičkim osvrtima u medijima, te pokušaj da se pojedinačne priče ocrtaju kao *sin-grafijske*, kao početak identifikacije zajedničke sudbine.

U pretposljednem dijelu knjige "Perspektive pripovijedanja" autorica reflektira pojedine vrste *singrafijskog* pripovijedanja, gdje se, riječima Mirne Velčić, "jedna ljudska povijest konstituira uz pomoć drugih sudbina i kroz njih" – literaturu svjedočenja, diskurs rata, tekstove o holokaustu i logorima. Upravo u "doba svjedočenja" (naziv knjige Vladimira Bitija) i svjedočenjem kao diskurzivnom praksom, za čije autorizirane tekstove uvjete istinitosti već stoljećima iznalaze pravna znanost i historiografija, fundamentalni se problem dikcije i fikcije, autofikcije i faktografije, pokušava riješiti, uzimajući u obzir perspektivu recipijenta, naslovljenika. Autorica ne zaboravlja ni onaj drugi aspekt testimonijalnog diskursa; svjedočenje o traumatskom iskustvu u prvome licu u psihoterapijskoj praksi gdje se pacijent/ica bori da ponovno osvoji svoju vlastitu povijest, da dovrši rad žalovanja i mučnu radnju pripovijedanja priče.

Mogli bismo reći da Zlatar u posljednjim dvama poglavljima "Arheologija svakodnevice" te "Pisati tijelo/pisati ljubav" nudi dodirnu točku autobiografskog narativiziranja traume, tijela i svakodnevice (u djelima suvremenih, većinom inozemnih, autorica) – ono što se ne može izgovoriti do kraja postaje predmetom opsesivnog ponavljanja i opsesivnog traganja za (pre)osmišljavanjem. U potrazi za modusima oblikovanja rodnog identiteta u književnosti koju pišu žene, *značenjsko polje tjelesnosti* nametnulo se kao ishodište, kao inkorporirano, fragmentirano tijelo teksta u kojem su zatočeni bolest, rana i smrt, ali i seksualnost i užitak. Prema Cixousu, pisati sebe/o sebi znači upisivati se, ostvariti spisateljsko *ja*, dok je pisati tijelo/o tijelu "preduvjet konsolidacije pisanja iz svoga ja". Kako tijela i diskursi produciraju i transformiraju jedni druge, ni jedan se tekst ne može jednom zauvijek definirati kao *ženski* ili feministički i autorica implicitno, ali vrlo mudro, daje svoj doprinos feminističkoj književnoj kritici tako što se kloni generalizacija i poštuje načelo kritičke samoregulacije statusa djela i politike njegove recepcije u određenom vremenu. No možda najbolji doprinos feministički osviještenom teorijskom pismu Andrea Zlatar daje time što u njega inkorporira slatkogorki eros autorstva i navlastiti dnevnički i esejistički izričaj koji je, sjajno, promovirala već u svojoj prvoj knjizi *Istinito, lažno, izmišljeno* (1989).

Renata JAMBREŠIĆ KIRIN

s. Rebeka Jadranka Anić, Više od zadanoga: žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću, Franjevački institut za kulturu mira, Split 2003., 502 str.

Prikaz knjige *Više od zadanoga: žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću* Rebeke Jadranke Anić želim započeti podatkom o tome kako je Zakonik kanonskog prava koji je bio na snazi do 1983. godine ženu izjednačavao s maloljetnicima i duševno bolesnim osobama, ili želimo li uporabiti korektniju sintagmu – s osobama koje su posvećene

simptomima duševne patnje (usp. intervju s Rebekom Jadrankom Anić u časopisu *Kruh & ruže*, br. 27, 2005.). Iznimnu vrijednost spomenute knjige, koja, dakle, istražuje položaj žena u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću, a u okviru matrice teorije spolova, i projicira, kako je i naslovno aforistički postavljeno, "više od zadanoga" i čije se kao ključne riječi mogu izdvojiti sljedeće sintagme: ženski pokret i ženske udruge, Drugi vatikanski sabor, feminizam i

feministička teologija, teorije spolova (koje autorica interpretira na nekoliko razina – teorije spolova na religioznom području, na obiteljskoj i na društvenoj razini) i njihove posljedice na svagdašnji život, između ostaloga, pronalazim u tome što autorica dijagnosticira kako Drugi vatikanski sabor nije imao veći utjecaj na položaj žena u Crkvi u Hrvatskoj s obzirom na to da na temelju nijednoga od saborskih ili posaborskih dokumenata nije povedena rasprava o činjeničnom položaju žena u Crkvi u Hrvatskoj te da, kako svjedoči autorica, "u crkvenim ustanovama i na župama i nakon Sabora vlada klerikalni mentalitet i autoritativno upravljanje u kojemu laici, a osobito žene, teško nalaze svoje mjesto" (str. 440). Naravno, da je feministička teologija, kako to pokazuje Anna Maria Grünfelder u članku objavljenom u zborniku *Seminar: Žene i politika: Suvremeni ženski/feministički pokreti u post-komunističkim državama – 10 godina poslije* (Ženska infoteka, 2004), plod "američkog Women's Lib i pokreta za građanska prava za crnačko stanovništvo, ali poglavito učenja Drugog vatikanskog sabora"; međutim, kao što pokazuje knjiga *Više od zadanoga: žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću* – kada se promatra promicanje žena u Crkvi u Hrvatskoj, očito je da još uvijek dominira činjenica: *žensko pitanje u Crkvi u Hrvatskoj treba biti priznato*.

Tu je knjigu autorica koncipirala u četiri cjeline: nakon uvodnoga dijela, u kojemu sažeto iznosi teorije o odnosima između spolova, u prvoj cjelini analizira položaj žena u Crkvi nakon tzv. demokratskih promjena u Hrvatskoj (1991.-1999./2000.), u drugoj – povijest i značaj ženskih društava u Crkvi pretkomunističkoga razdoblja (1900.-1945.), u trećoj – situaciju žena u Crkvi komunističkoga razdoblja (1946.-1989./1990.), a u posljednjoj, četvrtoj cjelini zaključno upućuje na moguće promjene u odnosu na žensko pitanje u Crkvi u Hrvatskoj. Vjerujem kako bi umjesto termina *komunizam* bilo prikladnije da je autorica rabila termin *socijalizam*, što je zamijetila i Željka Jelavić u prikazu te knjige u časopisu *Treća* (br. 1/vol. VI, 2004.). Navedenu razdiobu prema društveno-političkim mjerilima, a ne, dakle, crkvenim događanjima (predsaborsko, saborsko i posaborsko razdoblje) autorica temelji na činjenici da je komunizam "imao veliki utjecaj kako na djelovanje i razvoj Crkve tako i na život žena u društvu i u Crkvi" (str. 16). Naime, komunizam je potisnuo Crkvu iz javnosti u privatnost, ženama je u društvu omogućio istupanje iz privatnosti u javnost, a utjecao je na nestajanje žena iz crkvene javnosti. Pritom u navedenom istraživanju komunizam obuhvaća samo saborsko razdoblje (Drugi vatikanski sabor), a ne, dakle, i predsaborsko razdoblje, s obzirom na to da ne postoje izvori o položaju žena i stavu žena prema Crkvi u Hrvatskoj od 1945. do 1962. godine.

Sasvim je točno kad autorica u uvodnom poglavlju upućuje kako je njezina knjiga – koja je inače neznatno izmijenjena doktorska disertacija izrađena na Katoličkom teološkom fakultetu Sveučilišta u Beču – prvo opsežno istraživanje o poimanju žena u Crkvi u Hrvatskoj, i, između ostaloga, analizirajući u navedenim razdobljima dominantne teorije spolova, razotkriva zašto je feminizam u Hrvatskoj općenito, a u Katoličkoj Crkvi posebno, negativan pojam te kako se teorijom komplementarnosti tumači odnos među spolovima u Crkvi u Hrvatskoj. Naime, Rebeka Jadranka Anić dijagnosticira kako se feminizam u Crkvi u Hrvatskoj gotovo uvijek definirao negativno, jer je prema spoznajama Crkve feminizam, *navodno*, opasan za žene, obitelj, društvo (narod) i Crkvu jer je, *navodno*, ideološko političko sredstvo liberalizma, masonstva i komunizma protiv Crkve i Hrvata.

Od brojnih negativnih, redukcionističkih, jednostranih strategija niveliranja feminizma u razdoblju demokracije – kada se preporuča novi feminizam Ivana Pavla II., što će reći, očuvanje ženske naravi, komplementarni odnos među spolovima, borba protiv pobačaja, tragom čega autorica zaključuje kako između pretkomunističkoga katoličkoga feminizma i novoga Papinoga feminizma "u biti ne postoji velika razlika" (str. 440) – upućujem na primjer jedne strategije osude kojom se feminizmu uljepljuje atribut *boljševičko-komunističke izmišljotine*, s obzirom na to da se smatra "ideološkim sredstvom komunizma u borbi protiv obitelji, dotično kršćanstva" (usp. str. 38). Navedena se strategija može prepoznati i u nedavno objavljenoj knjizi *Feminizam u Hrvatskoj* Marka Juriča (2004.), koji, kako je navedeno na ovitku knjige, "u svojoj

kritičkoj studiji" govori "o zabludama i obmanama feminizma u Hrvatskoj od njegova institucionalnog početka do danas". Kako sklonosti prema redukciji feminizma na ideološko sredstvo protiv kršćanstva nije moguće protumačiti samo na temelju razdoblja tzv. demokracije, knjiga je nakon prve cjeline "Žene u Crkvi u Hrvatskoj – ocrt sadašnjosti" koncipirana u povijesnom razvoju, od pretkomunističkoga preko komunističkoga razdoblja, nastojeći praćenjem navedenoga povijesnoga slijeda razotkriti što je upravo utjecalo na isključivo negativan stav prema feminizmu i može li se takvim poimanjem feminizma u Crkvi u Hrvatskoj protumačiti šutnja žena s obzirom na to da se "žene boje da će biti prozване feministkinje" (str. 83).

U pretkomunističkom razdoblju (1900.-1945.) je u odnosu na žensku religioznost zastupana teorija komplementarnosti/subordinacije, što znači da samo muškarac može posjedovati milost, a navedenu teoriju tumačilo se biblijskim tekstovima, posebice *Postankom* (1-3) i Pavlovim poslanicama.

U komunističkom razdoblju (1946.-1989./1990.), kada se u Crkvi u Hrvatskoj zastupa teorija polariteta/komplementarnosti, prvi put su žene zakonski izjednačene s muškarcima; međutim, dok su u pretkomunističkom razdoblju u Hrvatskoj postojale različite ženske udruge, u komunističkom razdoblju građanska ženska društva prestala su djelovati ili na početku ili na završetku Drugoga svjetskog rata, i u socijalističkom društvu nisu nikad obnovljena. Prvi put u tom razdoblju o feminizmu se raspravljalo tek 1976. godine kada su, nakon Međunarodne godine žena 1975., marksistička središta Slovenije i Hrvatske organizirala konferenciju u Portorožu koja je, nažalost, bila zatvorena za javnost, a javna rasprava ostvarena je tek 1978. godine, kad je u Beogradu organizirana međunarodna konferencija "Drug-ca žena: žensko pitanje – novi pristupi", na kojoj su prvi put sudjelovale i žene iz europskih zemalja. Navedene podatke autorica preuzima iz dvaju odličnih članaka Andree Feldman, objavljenih u časopisu *Kruh & ruže* ("Feminizmi", br. 9, 1998.; "Uz dvadeset godina neofeminizma u Hrvatskoj", br. 10, 1999.). I nadalje, od 1978. godine u okviru Sociološkog društva Hrvatske djelovala je sekcija Žena i društvo, koja slovi kao rodno mjesto neofeminizma u Hrvatskoj, kako eksplicira Andrea Feldman u spomenutom članku. Rebeka Jadranka Anić detektira kako je osobit uvid u raspoloženje žena i njihovo razmišljanje o svom položaju u Crkvi komunističkoga razdoblja ponudio upitnik koji je 1974. godine priredila obiteljska revija *Kana*, a povodom izdanja knjige *Žena i Crkva* (1973) Ljiljane Matković, a jedno je od pitanja na koja su žene odgovarale kroz pet brojeva navedenoga časopisa glasilo: "Da li bi po vašem mišljenju i žene mogle obavljati neke crkvene službe i koje? Opišite ih?" (str. 253). Zanimljivo je da ipak nije bilo postavljeno i pitanje pape/papise.

Zaključno autorica upozorava kako su ženski pokret i ženske udruge u Crkvi u Hrvatskoj postojali samo u pretkomunističkom razdoblju i bili su dio katoličkoga pokreta i poslije Katoličke akcije, i samo u kratkom razdoblju za vrijeme postojanja Hrvatske katoličke ženske sveze, koja je kao središnja ustanova katoličkoga pokreta žena nastala 31. svibnja 1918. godine, i njezina časopisa *Ženska misao*, katolički ženski pokret imao je obilježje svojstveno ženskom pokretu, s obzirom na to da se Hrvatska katolička ženska sveza borila za aktivno i pasivno pravo glasa za žene, pravo žena na obrazovanje, za jednake mogućnosti pri zapošljavanju i djelovanju u društvu kao što je i surađivala s drugim svjetovnim feminističkim udrugama. Međutim, zbog popularnosti koju je nakon 1920. godine zadobilo Orlovstvo, Sveza sa svojim djelovanjem dospjeva u pozadinu.

U završnoj cjelini knjige Rebeka Jadranka Anić sažima kako je u Crkvi u Hrvatskoj negiran dijalog s feminističkim teorijama u 20. stoljeću te kako Crkva načelno neupitno zastupa teoriju komplementarnosti i odbacuje teoriju jednakosti. Dakle, zaključno i ukratko: dijagnoza koja ima, naravno, snagu upozorenja razotkriva kako teorija jednakosti u Crkvi u Hrvatskoj nikad nije bila zastupana.

Suzana MARJANIĆ